

KIRGIZ EDEBİYATINDA BELLEK ÖGESİ OLARAK KOMUZ (KOPUZ)

THE KOMUZ (KOPUZ) AS A MEMORY ELEMENT IN KYRGYZ LITERATURE

Ayşe ŞENER*

ÖZ: Geçmiş zihinde saklama ve yeniden canlandırma yetisi olan bellek, bireysel bir hatırlama olmakla birlikte kolektif bir işleve de sahiptir. Geçmişe ait imgelerin ve deneyimlerin uygulamalarıyla devam etmesi kültürel sürekliliği ve buna bağlı olarak toplumsal bilinci aktive eden bir yapıyı ortaya çıkarır. Grup kimliğini ve aidiyetini güçlendiren bu yapı, özünde bellek ve yazılı kayıt arasındaki ilişkiyi görünür kılmaktadır. Geçmiş kurgulayan ve geleceği inşa eden bellek unsurları, edebî eserler aracılığıyla muhafaza edilmektedir. Bu bağlamda Türk kültürünün ve kimliğinin temel tanımlayıcılarından ve Türk dünyasının ortak değerlerinden biri olan kopuz, birey ve toplumun zamansal devamlılığını kuran ve koruyan bir bellek ögesi olarak Kırgız edebiyatında şiir, roman, hikâye ve tiyatro olmak üzere pek çok türde yazılmış eserlerde yazarların söyleminin bir parçası olmuştur. Sovyetler döneminde sosyalist rejimin güdümünde kalan Kırgız edebiyatında kültürel unsurların işlenmesi bir bakıma toplumsal hatırlamayı sağlayan ve “Biz” kimliğini kuran bir işlev taşımaktadır. Bahsedilen durumun bağımsızlık sonrası Kırgız edebiyatında devam ettiği görülmektedir. Bu makale, Kırgız edebiyatında şiir, roman, hikâye ve tiyatro eserlerinden temsili bir örneklem ekseninde kopuzun bellek ögesi olarak kullanımını ele almaktadır. Buna göre kopuzun ele alındığı ve vurgulandığı edebî eserlerin koruma ve saklama ortamı olduğu ve bünyesinde barındırdığı kültürel kodların ve bellek öğelerinin, toplumun geçmiş ile bağlantı kurmasını sağladığı görülmüştür. Ayrıca bireyin anı ve geleceği anlamlandırmasına katkı sağladığı ve kodlama, depolama, çağırma işlevleri ile unutmayı engelleyen bir işleve sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız edebiyatı, bellek, unutmama, hatırlama, komuz (kopuz).

ABSTRACT: Memory, the capacity to retain and recall past events in an individual's mind, operates on both an individual and collective level. The perpetuation of images and experiences from the past through various practices unveils a structure that activates cultural continuity, subsequently influencing societal awareness. This structure, which enhances group identity, essentially brings to light the interplay between memory and written records. Memory elements that shape the past and construct the future are preserved through literary works. In this context, the kopuz, a foundational descriptor of Turkish culture and identity, and a shared value in the Turkic world, integrates seamlessly into the national discourse of Kyrgyz writers across diverse genres such as poetry, novels, stories, and theater. It serves as a memory element that establishes and maintains both individual and societal temporal continuity. During Kyrgyzstan's Soviet era, the incorporation of cultural elements in Kyrgyz literature played a role in societal remembrance, forming a function that established a collective “We” identity under the guidance of the socialist regime. Post-independence Kyrgyz literature continues this trend. This article investigates the utilization of the kopuz as a

* Dr. Öğr. Üyesi-Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü/senerayse13@hotmail.com (Orcid: 0000-0002-1157-4187)

memory element in Kyrgyz literature through a representative sampling of poetry, novels, stories, and theatrical works. The literary works addressing and highlighting the kopuz are observed to function as environments for preservation and storage, facilitating the connection of society with the past through the cultural codes and memory elements they contain. Furthermore, these works contribute to an individual's interpretation of memories and the future, encompassing functions of encoding, storing, recalling, and preventing forgetting.

Keywords: *Kyrgyz literature, memory, forgetfulness, remembrance, komuz (kopuz).*

Giriş

Bireyin geçmişi hatırlamasını sağlayan bir alan olan bellek, *Güncel Türkçe Sözlük*'te temel anlam olarak "Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişiyle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü; an, dağar, dağarcık, akıl, hafıza, yâd, zihin" (URL-3) şeklinde tanımlanmaktadır. Platon'un anımsama üzerine kurduğu *Menon* diyalogundan itibaren bellek, hatırlama ile ilişkili bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır (Tunç, 2020: 38), Latince "hatırlama ve farkındalık" anlamındaki *memoria*, eski Fransızcada "zihin, hatırlama, anıt, kayıt" anlamındaki *memorie*, İngilizcede ise "hatırlama ve yazılı kayıt" anlamındaki *memorial* kelimesi ile karşılanmıştır. Kavram, yüzyıllar içerisinde anlam alanını genişleterek 19. yüzyıl ile birlikte "bilgiyi saklayan aygıt" manasında da kullanılmıştır (URL-1). Böylelikle bellek, felsefe, psikoloji, sosyoloji ve nöroloji olmak üzere pek çok alanı ilgilendiren bir konu olmuştur. Geçmişin muhafaza edilmesini, anıların, hatıraların korunmasını sağlayan bellek bu yönüyle aidiyet ve kimlik ile de yakından ilintilidir. A. Whitehead'ın da belirttiği gibi kişinin geçmişi bilinç düzeyinde canlandırılabilir veya yeniden gerçekleştirilebilir (2008: 7). Bu canlandırma bellek alanında gerçekleşmektedir. Zihinde sakladıklarımız ve hatırladıklarımız ile anlam kazanan birey kimliği, öte yandan paylaştıkları ile grup kimliğini etkilemektedir. Dolayısıyla bireysel bir hafıza alanı toplumsal etkilere sahip olduğu için kolektif hafıza da ayrıca önem taşımaktadır (Avcu, 2019: 638).

İnsanın hatıraları ve bu hatıraların kayıtları arasında bir bağlantı vardır ve bu bağlantıdan ötürü hafızanın bireysel bir hatırlama alanı olması dışında kolektif bir yönü de bulunmaktadır. Nitekim Paul Ricoeur'un da belirttiği gibi başlangıçta her ne kadar bireysel bir unsur olarak alımlansa da bilincin geçmişle olan kökensel bağımsızlığını temsil eden kolektif bir yöne de sahip olduğu görülmüştür (2020: 113). Özellikle Maurice Halbwachs ile açıklanan kolektif bellek kavramı, 20. yüzyıla birlikte üzerine düşünülen bir konu hâline gelmiştir. Anıların kolektifliğine odaklanan Halbwachs, en kolay hatırlanabilir hatıraların ortak bir belleğe dayalı olduğunu vurgular. Hatırlaması güç olan hatıralar ise bireysel bellekte saklı olanlardır. Elbette burada öne çıkan grup belleği olsa da hatırlama gücü bireydedir (2023: 58). Hatırlama, geçmişin yeniden yaratılmasının ön koşulu olarak önem arz etmektedir. Nitekim Jan Assmann'a göre de bellek, yeniden kurma işlemine dayanır. Bellek, geçmişin kurgulayan ve şimdi ile geleceği de organize eden

bir yapıdır (2015: 50). Geçmişin imgeleri ve geçmişin anımsanan bilgileri uygulamalarla sürdürülür (Connerton, 2014: 12). Yazılı kayıtlar da geleneğin sürdürüldüğü, korunduğu ortamlardır. Platon'un balmumu metaforu başta olmak üzere ilerleyen dönemlerde kitapların yayılmasıyla birlikte kalıcı bir yazılı bellek algısı ortaya çıkmıştır. Nitekim eskiden bir parşömen kağıdı üzerinde yazılan bir yazının silik de olsa görülebileceği düşünülmektedir. Oradaki yazı tamamen kazanmış durumda değildir. Dolayısıyla burada hafıza ve kayıt dikkat çeker. Bu anlamda kitapların hafızanın yardımcısı olarak algılandığı görülmektedir (Draaisma, 2014: 59-76). Bundan hareketle özellikle edebî ürünleri, toplumsal hafızanın koruma alanı olarak değerlendirmek gerekir. Hem bireysel hem de toplumsal hafızanın saklı kaldığı edebî ürünlerde kodlama, depolama ve çağırma aşamaları ile bu bellek alanının aktive edildiği söylenebilir.

Edebî eserler, kültürel hafızanın muhafaza alanı olarak unutmayı engelleyen hatırlatıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda modern Kırgız edebiyatında edebî ürünlerin geçmişi hatırlatan, kolektif deneyimleri ve anıları saklı tutan bir hafıza alanı olduğu görülmektedir. Bundan hareketle edebî metinlerde kopuzla yapılan göndermeleri bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Kopuz, Kırgızların kimliğini, yaşadığı toplumsal dönüşümleri, hatıralarını, deneyimlerini konu edinen edebî eserlerde bir bellek ögesi olarak ele alınmıştır. Nitekim Kırgız edebiyatının başlangıç ve gelişim evresinde mevcut sosyalist rejimin güdümünün dışında bu tür millî bir söylemin var olması toplumsal açıdan önem taşımaktadır. Kopuz, Türk dünyasının ortak mirasıdır. Türk'ü tanıtan temel tanımlayıcılardan biridir. A. P. Minavarkızı ve F. A. Turan'ın verdiği bilgilere göre (2016: 310-321), Türklerin en eski telli çalgısı olan kopuz hakkında ilk bilgiye Uygur metinlerinde rastlanır. Ancak müzik aletlerinin kökenini izah eden en önemli malzemeler kuşkusuz mitik anlatılardır. Her milletin ilk ezgilerini çaldığı millî sazı efsanelerde veya mitlerde yer alır. Buna göre Kırgız efsane ve mitlerinde kopuz ile ilgili olarak kopuzun mucidi Kambar Ata'dan bahsedilmektedir. Kambar Ata, at ve at sürüsünün koruyucusudur. Bu konuda farklı efsaneler olmakla birlikte (Dıykanbayeva, 2004; Küçükebe, 2016; Minavarkızı ve Turan, 2016) bir inanışa göre Kambar Ata'nın bir eşek bağırsağını gerip bir mızrakla çalıyormuş gibi yapması sonucu kopuzun icat edildiği düşünülmektedir (Ögel, 1991: 26). Benzer anlatılar Kazaklarda, Türkmenlerde de mevcuttur. Kambar ata kopuzu çalışması ile tüm canlıları etkilemiş, çaldığı ezgilerle kültürel ve toplumsal birlikteliği güçlendirmiştir. Fakat Sovyet döneminde kopuz başta olmak üzere toplumsal hafızayı koruyan ritüellerin yasaklanması söz konusu olmuştur. Kambar Ata türküsü bu tahakkümün belirgin örneklerindedir (Minavarkızı ve Turan, 2016: 321). Sovyetlerin bu yasağı temelde, toplumsal şuuru zayıflatmak, millî hafızaya zarar vermek amacını taşır ve kuşkusuz söz konusu husus Sovyet kimliği inşasının bir parçasıdır. Bunun aksine edebî eserlerde kültürel kodların ve kimlik öğelerinin saklı kalışı bu tahakküme karşı koruma biçimidir. Dolayısıyla Kambar Ata ve kopuz, Kırgızların kimlik tanımlayıcı

ögelerinden olup edebî eserlerde işlenerek gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Bu çalışma, edebî eserlerin kültürel kodları ve geleneği saklı tutan bir depolama alanı olması fikrinden hareketle ortaya çıkmış olup Kırgız edebiyatı ve öge olarak bellek örneği temelinde edebiyat ve bellek ilişkisine odaklanmaktadır. Çalışmanın örnekleme; kopuzun bellek ögesi olarak kullanıldığı tespit edilen temsili şiir, hikâye, roman ve tiyatro eserlerinden oluşmaktadır. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

1. Edebî Eserlerde Kopuz

Sovyetler Birliğinin Türk dünyasına yönelik böl-parçala-yönet politikasına maruz kalmış Türk halklarından biri de Kırgızlardır. Bu baskı ekonomik, siyasi ve toplumsal hayatın her alanına tezahür ettiği gibi folklor ve edebiyata da tesir etmiştir. Buna göre yazarlar, sosyalizmin propagandasını yapmak ve edebî eserlerde yeni Sovyet insanını yaratmakla görevlendirilmiştir.¹ Bazı halk şairleri rejim karşıtı olmakla suçlanmış, sürgün edilmiş veya öldürülmüştür. Aynı zamanda bu dönemde Kırgızların en önemli kimlik ögesi olan Manas destanına yönelik olumsuz yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Destan, “Kırgız asilzade sınıfının ideolojisi”, “öldürücü İslamiyet’in tehdidi” gibi ithamlara maruz kalmış, üzerinde rejime uygun değişiklikler yapılmıştır.² Kırgızın dili, ruhu, tarihi ve mevcudiyeti olarak nitelendirilebilecek Manas’a ve bu tür işleve sahip diğer kimlik ve bellek ögelerine müdahale, toplumsal aidiyete zarar verme amaçlı eylemlerdir. Bu sebeple bir taraftan sosyalist rejimin sesi diğer taraftan Türk boylarının kendiliğini var etme ve koruma alanı olan edebiyatta millî bellek ögelerinin işlenmesi grup kimliğine ve aidiyetine olumlu tesir etmiştir. Kırgız edebiyatında bağımsızlık öncesi ve sonrası eserlerde öne çıkan millî söylemin örneğini veren isimlerin başında Cengiz Aytmatov gelmektedir. Aytmatov’un eserlerindeki Kırgız toplumsal zihniyetini, yaşayışını, ruhunu sembolize eden değerler, ortak kültürel mirası ve Kırgız toplumsal zihniyetini saklı tutmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan edebî eserlerde kopuz da benzer bir amaç ile ele alınmıştır.

Kopuz, Türk kültürünün başat ögelerinden birisi ve Türk dünyasının ortak kültürel mirasıdır. Müzik tarihinin başlangıcının kopuzun icadına kadar götürüldüğü düşünüldüğünde, özellikle Türk kültür tarihinde ve edebiyatında kopuzun mahiyeti daha iyi anlaşılmaktadır.³ Türk kültür tarihinde ve sosyal yaşantısında mühim yere sahip olan kopuz; Dede Korkut Kitabı’nda da anlatıldığı gibi kutsal ve saygı duyulan bir müzik aleti olarak

¹ Sovyet dönemi Kırgız romanında merkezî otoritenin etkisi ve bu bağlamda yaratılan tipler için bk. (Şener, 2022).

² Sosyalist rejim, folkloru ideolojik amaçlar doğrultusunda kullanmış; Dede Korkut, Alpamış, Alıp Manas, Köroğlu gibi epele niteliğindeki kahramanlık destanları, Türk boyları arasında “millî şuuru” uyandırdığı gerekçesiyle rejimin müdahalesine uğramıştır. Manas destanı ile ilgilenen pek çok aydın *repressiyada* öldürülmüştür. Bk. (Çeribaş: 2012, 756-757; Beşirli, 2015: 31-33).

³ Fuad Köprülü, Türk şiirinin kaynağını ele aldığı *Türk Edebiyatının Menşei* (1966) adlı çalışmasında kopuzun önemini vurgulamıştır. Bk. (Köprülü, 1966).

görülmüş ve yere konması dahi günah sayılmıştır (Feyzioğlu, 2006: 244). Kırgızlarda ise komuz (kopuz), özellikle akınların kullandığı bir müzik aleti olarak dikkat çeker. K. Reichl'in verdiği bilgiye göre (2002, 107-109) Kırgız kahramanlık destanî şiir anlatımı herhangi bir müzik aletinin eşlik etmediği monodik (tek sesli) bir özellik göstermektedir. Ancak akınlar solo icralarda ud şeklinde, üç telli perdesiz bir musiki aleti olan Kırgız komuzunu kullanırlar. Kırgızlarda kopuz, güçlü akınlık geleneğinin bir parçasıdır. Ayrıca şamanlar tarafından kullanılan bir esreme ve sağaltım aracıdır (Bayat, 2006: 173).

Toktogul Satılğanov başta olmak üzere pek çok akının toplumca bilinen ezgileri günümüze kadar çalınagelmıştır. Dolayısıyla kopuzun modern eserlere konu edilmesi veya millî bir sembol olarak kullanılması bellek ve edebiyat ilişkisini öne çıkarmaktadır. Bu yönüyle edebiyat toplumun geçmişi ile geleceği arasındaki bir köprü mahiyetindedir. Nitekim bu noktada Edelman'ın bellek tanımlaması anlamlı gözükmektedir. Ona göre bellek zihnin içerisinde geriye bakma, bağlamlandırma faaliyetidir. Yaşanmış bir durumun değişen bağlamlarda tekrarlanması anlamına gelmektedir (Edelman'dan aktaran Cebeci, 2013: 321-322). Kısaca bellek; geçmişteki bilgi, tecrübe ve yaşanmışlıkları koruyan, saklayan, muhafaza eden bir yapıdır (Tunç, 2020: 37). Bu yapının korunması ve tekrarlama eylemi aynı zamanda kimliğin/kendiliğin de korunması anlamına gelmektedir. Bu yönüyle kopuz ve kopuzdan çıkan ezgiler, Kırgız kimliğini sembolize etmektedir. Edebî eserlerde bu tür öğelerin mevcut olması kültürel ve toplumsal bellek alanlarının sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır.

1.1. Roman ve Hikâyelerde Kopuz

Kırgız edebiyatında hikâye ve roman örnekleri 20. yüzyılın ilk çeyreğinde görülmeye başlamış ve günümüze kadar pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin ele aldığı konulara ve ele alınma amaçlarına bakıldığında Sovyet dönemi, bağımsızlık ve sonrası dönem Kırgız edebiyatında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılık büyük ölçüde politik güdüm ile ilintilidir. Sovyet döneminde edebiyatın yalnızca rejime hizmet etmediği, özellikle 20. yüzyılın yarısından sonra millî söylemin de öne çıkarıldığı eserlerin verilmeye başlandığı bilinmektedir (Şener, 2022). Bu süreçte bağımsızlık ve öncesi dönem edebiyatında sosyal ve politik yaşantıya paralel olarak edebiyatta da toplumsal aidiyet ve kimlik meselesi dikkate alınan sorunsallardan olmuştur. Bu amaç örtük veya açık bir şekilde eserlerin konusu hâline gelmiş veya eserler bu konuya hizmet eden öğelerle kurulmuştur. Belleğin koruma altına alınması ve kültürel sürekliliğin sağlanması bu meselelerin başında gelmektedir. Bu bakımdan Türk dünyasının ortak mirası ve musiki folklorunun başat ögesi kopuzun bahsedilen amaçlarla Kırgız roman ve hikâyelerinde ana konu veya öge olarak işlendiği belirlenmiştir.

Aalı Tokombayev'in *Küünün Sırrı* (Ezginin Sırrı) hikâyesi, 1934'teki Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nin ardından yazılan hikâyelerden biridir. Artıkbayev, Tokombayev'in bu eserinin sözlü gelenekten doğru şekilde ve doğru yerde faydalanma adına iyi bir örnek teşkil ettiğini belirtmektedir (2013: 380). Hikâyede kopuz çalan bir aksakal dikkat çeker. Hikâye aksakalın kopuzuyla çaldığı bir ezginin sırrı üzerine kuruludur. Aksakal bir konuğun talebi üzerine yetmiş yedi yıldır çaldığı ezginin sırrını anlatır. Hikâyede kopuzdan çıkan ezgilerin çalan veya dinleyen kişilerle olan ilişkisi ve anlamı öne çıkar. Nitekim ezginin bu özelliği dikkat çekicidir. Kopuzdan çıkan ezgiler, insan ruhunu iyileştirir, insan ve yaşadığı toplum ile de bağlantılıdır (Bököşov, 2022: 50). Hikâyede yazar Tokombayev bu fikri vurgulamakla birlikte kopuz çalmanın özel bir yetenek olduğunu da dikkatlere sunar. Yetmiş yılı aşkın bir zamandır kopuz çalan aksakalın tanıştığı yolcuya kopuz çalıp çalamadığını sorması üzerine yolcunun "Çalmayı bana kısmet etmemiş, aksakal. Buna çok üzülüyorum. Sadece dinlemek için yaratılmış gibiyim" (Söylemez ve Aşlar, 2009: 42) demesi kopuzun herkes tarafından çalınan bir musiki aleti olmadığını, kutsallığını ve ayrıcalığını öne çıkarır. Ayrıca eserde kopuz, aksakal ve kımız gibi Kırgız toplumuna has kavramlarla birlikte anılmaktadır: "Kımız getirin! Diyerek komuzunu düzeltti ve önceki kederli ezgiyi çalmaya devam etti" (Söylemez ve Aşlar, 2009: 41). Bu tür değerlerin halka ait olduğuna dikkat çeken anlatıcı esasen bu yolla belleği koruma altına almaktadır. Kültürel belleğin unsurları olan aksakallık müessesesi⁴, kımız ve kopuz, ezginin sırrının açıldığı hikâyede geri çağırmaı sağlayan bellek öğeleridir.

Coomart Bökönbayev'in *Komuz Küüsü* (Kopuz Ezgisi) adlı eseri Toktogul'un hayatına odaklanır. Eserde, Toktogul'un yeteneğine vurgu yapılır. Toktogul'un çaldığı ezgiler, Niyazalı ve Aydaralı gibi akınlarla tanışma serüveni ele alınır. Yazar, eserin başından sonuna "kopuz" ve "kopuz çalma" geleneğinin önemini okura sunar. "Komuz Kırgız halkının eğlencesi. Yetenekli Kırgız halkının hislerinin sembolü. Bu kopuzun ezgisi ile güzel şarkılar söylendi. Bu kopuz ile Kırgız halkının ömür boyu unutulmayacak ezgileri çalındı" (Bökönbayev, 2015: 395) şeklinde biten eserin sonundaki bu kısım, yazarın eseri yazma amacını doğrudan okura iletmektedir. Alıntılanan cümleler kopuzun kültürel belleği besleyen bir öge olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Tarihi süreçte kopuzla çalınan ezgiler, söylenen şarkılar ve halkın o günkü sosyo-kültürel durumu, hikâyede yer verilen bu detaylar ile kültürel belleğin "kaydetme, çağırma ve iletme" (Assmann, 2015: 65) koşullarını yerine getirmektedir. Bökönbayev'in Toktogul'un hayatını daha detaylı ele aldığı *Toktoguldun Ömürü* (Toktogul'un Hayatı) ise akının doğumu, yaşamı, aşk hayatı, kopuz icrası, sürgün süreci, hapisane hayatı, Lenin'e ve devrime ilişkin fikirleri olmak üzere çeşitli alanlara ışık tutmaktadır. Eserde Toktogul'un akınlık yeteneği öne çıkarılmaktadır

⁴ Kırgızlarda aksakallık müessesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Kiyat, 2023; Özensel, 2024).

(Artıkbayev, 2013: 112). Bahsedilen metinlerde kopuz, nesnel belleğinin ve kültürel belleğin bir ögesi olarak işlenmiştir.

Kasım Kaimov'un *Atay* adlı romanı ise ünlü kopuzcu Atay Ogonbayev'in hayatını esas almaktadır. Atay'ın nasıl kopuzcu olduğu, Kırgız müziğine nasıl katkıda bulunduğu gibi konulara odaklanan eserde kopuz, bellek ögesi olarak işlenmiştir. Eserde kopuz ve kopuzdan çıkan ezgiler insanı hayal alemine bir yolculuğa çıkarır. Eliade'ye göre kopuz hem kam/bakşı hem de ozan için benzer bir yolculuk eylemini sağlamaktadır (1999: 206). Bu eserde de kopuzdan çıkan ezgiler ve hayal kurma arasında metaforik bir bağ kurulmuştur. Bunun yanı sıra romanda Kırgız toplumunun geleneksel yapısının, örf ve âdetlerinin de ele alındığı detaylar bulunmaktadır. Daha henüz 10'lu yaşlarda kopuz ile tanışan Atay, dedesi ile birlikte kopuz çalar. Romanda kopuz üzerinden usta ve çırak geleneği Atay ve dedesi ile kurgulanır. Ayrıca Kırgız toplumunun önemli akınları Toktogul, Niyazalı, Aydıralı'nın "Kambarkan, Şiñgıraman, Köyrön Küüsü, Çoñ Kerbez, Mırza Kerbez, Arsar Küüsü" gibi ezgilerinin romanda çalındığı detaylara yer verildiği de görülür. Bu detaylar bellek ve kopuz ilişkisi bakımından dikkate değerdir. Örneğin *Arsar Küüsü*nün çalındığında anlatıcının kopuz ve toplum ilişkisini özetlediği ifadeleri önem arz etmektedir: "Ezgi, halka geleneğin de ötesinde bir tesir bıraktı. İyi niyetli, güçlü adamın geleceğinden şüphe duyduğundaki homurdanışı gibi orada oturanların içinde saklı sırları da açığa çıkıyordu. (...) Aslında hayat onlar için Arsar Küü'nün ezgisi gibi dertliydi. Belki de büyük kopuzcu devrinin sıkıntısını, derdini kopuzun diliyle anlatmıştı" (Kaimov, 1961: 77).

Bir toplumun ifade alanı olan kopuz ve ezgiler bu yönüyle bir muhafaza alanıdır. Toplumun sıkıntısı, derdi, tasası, mutluluğu bu bellek alanı içerisinde korunmaktadır. Assmann'a göre insan yaşamı kültürel bellek sayesinde kültürel evrimin her aşamasında korunan bir iki zamanlılık elde eder (2015: 66). Alıntınan cümlelerde devrin sorunlarının kopuzla ezgiye dökülmesi ve aradan geçen uzun zamanın ardından ana taşınması Assmann'ın bahsettiği iki zamanlılık meselesine bir örnektir. Dolayısıyla kopuzun bu amaçla işlenmesi toplumsal varoluşa ve devamlılığa katkı sağlayan bir nesne olduğunu göstermektedir. Nesilden nesile aktarılan kültürel bellek öğeleri, bir hatırlama organı olan edebî eserlerde yeniden hayat bulur:

Kököy Kesti ile Singan Bugu kaç devri aşım bugüne geldi. Bu iki ezgiyi bulan kopuzcuları sıkıntıya sokan manapların kemikleri çürüse de ulu kopuzcuların arzusu o dönemin trajedisine benzer olarak sonsuza kadar yaşamaya devam ediyor. Yüzyıllar boyu kaygılansa da özgürlük, refah yaşam için mücadeleden çekinmeyen, bunalmayan Kırgız halkının kahramanlık ruhunu ortaya koyan Kayra Kaçpa, Arsar Küü, Çoñ Kerbez, Saadak Kaktı, oldukça güçlü bir gayretle; yürekte ateş gibi alevlenen Toguz Kayrık, tarihin zor sınavlarından geçerek Kırgızların medenî zenginliğini paha biçilemez bir seviyeye taşıdı (Kaimov, 1961: 260).

Alıntıda özellikle manaplara yapılan vurgu ile siyasî bir güdüm öne çıksa da merkezde kopuz ve bellek ilişkisi söz konusudur. Nitekim yazar Kaimov, 1961’de yayımladığı eseri yazdığında sosyalist realizm edebî akımının etkisi altındadır. Metindeki manaplara dair eleştirinin sebebi de bu güdümdür. Ancak diğer yandan halk kültürünü ve müziğini öne çıkaran cümleler ile Kaimov, yüzyılları aşmış günümüze değişmeden/bozulmadan ulaşan geleneksel ezgilerin toplumun bir aynası olduğu fikrini dile getirmektedir. Kırgız ruhu, zihniyeti, kahramanlığı bahsedilen geleneğin içerisinde ana taşınır ve aktarılır. Dolayısıyla bu kültürel aktarım aidiyet ve kimliğe hizmet etmektedir. Beynin içerisinde unutmaya engelleyen ve hatırlamaya sağlayan lobların işlevselliği anlamına gelen bellek (Köse, 2021: 59) bu tür bellek öğeleriyle aktive edilir. Bunun yanı sıra romanda kopuz, Atay’ın en yakın sığınağı, dostu olarak da ele alınır. Ayağı kırılan Atay’ın bir yıl boyunca bir tabibin yanında tedavi gördüğü dönemde kopuz ile olan dostluğu öne çıkarılır: “Atay tabibin evinde bir yıl yaşadı. Onun ağrısını dindiren Bozurman, yalnızlığını gideren ise kopuzuydu. Kopuz onun için sadece neşe kaynağı değildi, zor günlerinde ona destek çıkan bir dosta dönüşmüştü” (Kaimov, 1961: 105). Bu dostluk vurgusu kopuzun tarihî geçmişini hatırlatır. Bir kam/bakşının, destan anlatıcısının, ozanın en yakınının kopuz olması gibi burada da Atay’ın yakın dostu olarak kopuz dikkatlere sunulur. Kopuzun bireyin sıkıntılarını, dertlerini gideren ve onu rahatlatan yönüyle işlenmesi kopuzun geçmişte sağaltım aracı olarak kullanılmasının kurgudaki iz düşümüdür. Bir bakıma kopuz anlatıda okuru kötü duygulardan uzaklaştıran ve onu karanlık alemden alıkoyan bir unsur hüviyetindedir: “Güzel bir ezgiyi duyduğumda dinleniyorum! Kocam evdeyken bazen gelip çalabilir misin?” (Kaimov, 1961: 281) cümlesi bu ruhsal sağaltımın bir örneğidir. Bu manevi arınma ve rahatlama eski Türk inanışının kurguya yansımaları olarak yorumlanabilir. Türk kültürüne ait geçmiş deneyimlerin bir çağrışımı olarak eserde kopuz icrası ile şaman-kopuz ve hasta ilişkisi verilmiştir. Geleneksel tecrübelerin bir yansıması olarak müziğin/kopuz ezgilerinin iyileştirici gücüne dikkat çekilmiştir.

Eserde; “Halk arasında can insana müzik ile girermiş” diye bir söz var. Müzik olmasaydı insan yaratılmayacakmış” (Kaimov, 1961: 555) sözleri ile kopuz ve insan arasındaki güçlü bağa vurgu yapılır. Toplumun yitip giden değerlerini “Ahir zaman dedikleri bu olsa gerek. Halk atalar ruhunu, Tanrı’yı, duayı unutmuşa benziyor” (Kaimov, 1961: 281) şeklinde eleştirel bir yaklaşımla dile getiren yazar, kopuzu bu şekilde öne çıkarması ile kültürel belleği koruma amacı güttüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim ezgiler, romanda farklı etnik kimliklere sahip kişilerin Kırgızlar hakkında daha önce kitaplardan edindikleri bilgileri olumlu yöne çeviren bir unsur olarak da yer alır. Romandaki Rus kişiler Kırgızlarla bir arada yaşayınca kitaplarda Kırgızların ilkel bir toplum olduğuna dair fikirlerinin yanlış olduğunu algırlarlar. Kırgız toplumu kendine has bir kültüre, medeniyete sahip bir halktır. Onlar için buna önemli bir delil kopuz ve kopuzla çalınan ezgiler olmuştur. “Bu ne kadar da etkili bir melodi” (Kaimov, 1961: 135) ifadesinde

görüldüğü gibi dinledikleri her ezginin onların da yüreklerine dokunduğu dikkat çeker. Bu yönüyle eserde akın, kopuz ve kopuzdan çıkan ezgiler geçmişle anı ve geleceği buluşturan, geleneği aktaran ve koruyan bir mahiyete sahip öğeler olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla bu örnekler, romanda kopuzun Kırgız kimliğini sembolize ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kırgız edebiyatında tarihi roman türünün ilk örneği olarak kabul edilen *Sıngan Kılıç*'ta (Kırılan Kılıç) kopuz, romandaki bazı kişilerin millî değerlerin taşıyıcısı olduğuna dair bir göstergedir (Şener, 2022: 108-112). Eserde kopuz, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki işlevine benzer olarak duyguları ifade etme ve bir güç kaynağı olma özelliği ile öne çıkmaktadır. Bununla birlikte olumsuz durumlardan kaçış, hastalıkları tedavi etmede bir sağaltım aracı olması ile görünürlük kazanır. Nitekim bu unsurlar millî kimlik inşasında kopuzun sembolik bir değeri olduğunu ortaya koymaktadır (Kiyat ve Şener, 2021: 39). Kopuz bu yönüyle aynı zamanda yönünü kaybeden, kendini arayan bireye yol gösteren bir rehberdir. Romanda kişilerin çaresiz anlarında kopuza sığınması, kendiliğini hatırlatan bir detay olarak değerlendirilmelidir (Şener, 2022: 112). Aynı detayı Kasım Kaimov'un *Atay* romanında da görmek mümkündür. Kaimov da eserinde kopuzu toplumun sığınma mekânı olarak işlemiştir. Kasımbekov'un *Sıngan Kılıç*'inde ise romanın millî bilinci yüksek kişilerinden olan Sarıbay ve Beknazar'ın kopuz çalması ve mutlu veya en mutsuz anlarında kopuza sığınmaları bahsedilenleri somutlayan örneklerdir. Beknazar'ın kopuz ile olan ilişkisini anlatıcı: "Çocukluğunda sürükleyip kucaklamaya çalışarak alıştığı kopuzu çalmayı öğrenmişti. Fakat, küü çalmaya o kadar da büyük ilgi göstermezdi. Bunu özel bir hüner olarak görmezdi. Sadece keyifli ve keyifsiz olduğunda kopuzu eline alır, hanımına açmadığı, en yakın arkadaşına söylemediği, yalnız Allah'ın bildiği sırrı kopuzuyla paylaşırdı. Kopuz çalarken sevinir, kederlenir, güç toplar, şükrederdi" (Kasımbekov, 2003: 225) şeklinde tasvir ederken Sarıbay'ı "...baba hüneri olduğu için çocukluğunda kopuza ilgi göstermişti. Fakat, kopuzla geçimini sağlayamadığı için kopuza o kadar da büyük önem vermedi. Bazen de neşesi yerinde veya morali bozuk olduğu zaman eline alır, bir iki küü çalar ve tekrar yerine asardı" (Kasımbekov, 2003: 232) sözleriyle betimler. Alıntılarda Beknazar ve Sarıbay için kopuz çalmak başlangıçta sadece atalardan öğrenilen bir gelenek iken sonrasında başa çıkamadıkları sorunlar karşısında sığındıkları kültürel mekân olması detayı ile öne çıkar. Assmann'ın belirttiği gibi (2015: 27); "İnsanı çevreleyen eşyalar bir anlamda kendinin yansımasıdır, geçmişini, atalarını hatırlatır": "...sonraki küü ile dümdüz tarlalara, doruklarını alacakaranlık kaplayan yüce dağlara, deniz suyu gibi taşan kalabalık halkı gözler önüne serdi" (Kasımbekov, 2003, 232) ifadesinde de görüleceği üzere Kırgız toplumunu ve kutsal gördüğü dağları kopuzla anlatan Sarıbay'ın bu yolla tarihine, aidiyetine sahip çıktığı görülür. Bu örnekleri belleğin hatırlama işlevi ile aktif hâle getirilmesi olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim atalardan kalma bir gelenek olan kopuz çalma, Sarıbay ve Beknazar'da bir ayna görevi

görmektedir. Dolayısıyla kopuz burada nesnel belleğinin bir ögesi olarak kurgulanmıştır. Diğer yandan kopuzla halka ait *küülerin* çalınması ile atalardan kalan geleneğin sürdürüldüğü görülür. Bu geleneğin devamlılığı ise kültürel bellek ile ilişkilidir.

Tölögön Kasımbekov bir başka romanı *Kelkel'in* (Diriliş) birinci cildinde Kırgızların ünlü akını Toktogul'un hayatını ele alır. Eserde kopuza ilişkin pek çok detay yer almaktadır. Kopuzla Toktogul, Niyazalı, Cenicok gibi akınlar tarafından söylenen türküler, kültürel belleğin kurguda canlı tutulduğunu kanıtlar: "...komuzunu alıp, eski ağıtlardan birini çalmaya başladı..." (Kasımbekov, 1990: 173) ifadesinde görüleceği üzere romanda kopuzla çalınan ağıtlar, türküler, Kırgız toplumunun hatırlama unsurlarıdır. Hapishanede kopuzuna kavuşan Toktogul'un "ee, değerini, dilini bilen insanı bekleyen bir eşya imiş" (Kasımbekov, 1990: 125) sözleri bu nesnenin toplum içindeki yerini ortaya koyar. Kuşkusuz kopuz Kırgız toplumu için bir musiki aleti değil, kendiliğinin ifade alanıdır. Kopuz çalan kişinin özelliklerinin tasvir edildiği "Komuzcu komuzuyla bir olup, tüm bedeniyle ezginin anlamına odaklanır..." (Kasımbekov, 1990: 126) ifadesinde toplum içerisinde kopuza bu atfedilen bu ayrıcalık ve değeri görmek mümkündür. Roman boyu kopuz ve ezgiler üzerinden oluşturulan kurguda, kültürel belleğin canlı tutulduğu görülür. Bu yolla bellek aktive edilir. Romanın bir bölümünde kopuzunu unutan kopuzcunun telaşı ve kaygısı bu devamlılığı özetlemektedir. Kopuzu unutmak demek, kendiliğini unutmak, kimliğini kaybetmek demektir. Nitekim "Kopuz, Kırgızlar için tarih boyu var olmaya devam eden millî kimlik ögesidir" (Kiyat ve Şener, 2021: 40).

Cengiz Aytmatov'un *Gülsarat* (Elveda Gülsarı)'ında Âşık Mırzakul adlı bir kişi ve onun çaldığı türkülere yer verilir. Savaşa katılan ve savaşta kolunu kaybeden Mırzakul'un aynı zamanda kopuz çalma yetisini de yitirmesi arasında ironik bir bağ bulunur. Nitekim kimlik ve bellek ögesi olan kopuz ve kopuzla çalınan ezgiler/türküler, toplumsal belleğin sürdürümlüğünde ve kimliğin korunmasında önemli detaylardır. Aytmatov'un Mırzakul için yarattığı bu yitik duygu, bir anlamda hem savaşın insan hayatı üzerinde yarattığı ontolojik kaybı ortaya koyduğu gibi hem de dönemin politikası için eleştirel bir bakış içermektedir:

Askere gitmeden önce aslan gibi, karayağız bir delikanlıydı. Kuzu derisinden takkesini kaşımın üstüne öyle bir yıkışı vardı ki, öf! At koşularını sever, kopuzundan hiç ayrılmazdı. Köyün en iyi türkü söyleyeniydi, sonra kendisi de türkü düzerdi. Tek kolunu savaşta bırakarak döndü. Mırzakul eski Mırzakul değildi artık. Huyu suyu bile değişmiş; sinirli, ters bir adam olmuştu. Aşağıya sarkmış hir omuzu, yara izleriyle dolu uzun boynu, derin kırışıkların kapladığı yüzü, asık, dik bakışlarıyla tıpkı fırtınaların çarpıtacağı bir ağaca benziyordu. Daha çok savaşı anlatıyordu şimdi türkülerinde. Savaş türkülerini söylerken sesi bazen boğuk boğuk çıkıyor, bazen de öfkeyle çınılıyordu. İyice daldığında gözleri parlamaya başlıyor, sanki kopuzun mızrabını vuruyormuş gibi sağlam kolu inip inip

kalkıyordu. Ama artık kopuz çalamazdı Mirzakul... (Aytmatov, 1993: 191).

Mirzakul'un savaşa katılmadan önceki durumunun betimlendiği ilk cümlelerde "at, kopuz ve türkü" kavramlarının bellek alanı ile ilişkili olduğu görülmektedir. Savaş sonrasında bu değerlerin yerini "aşağıya sarkmış bir omuz, yara izleri ile dolu bir boyun, kırışık bir yüz" almıştır. Ayrıca kolunu kaybettiği için kimliğinin sesi olan kopuzu da savaşla birlikte yok olur. Dolayısıyla askere gitmeden önce karayağız delikanlı iken savaş sonrası aksi bir adama dönüşür. Kopuzun yitimi bireyin kendiliğinin de kaybı anlamına gelir.

Eserde kopuza ilişkin detaylar bununla sınırlı değildir. Kopuz trende Seyde'nin gözünde canlanan hatıralarda kendini yalnız hissettiği bir an kulağına "Anaç devenin ağıtı" (Aytmatov, 1993: 185) türküsünün gelmesi, eserde grup kimliğini güçlü tutan ve kültürel belleği aktive eden bir işleve sahiptir. *Gülsarat*'ta kopuza ilişkin diğer bir detay ise Tanabay'ın eşi Caydar ile ilişkilidir. Caydar küçük yaşlardan itibaren iyi derecede kopuz çalar. Hatta anlatıcının da ifadesiyle "Tanabay kopuz çalışını dinlemiş, gönülvermiştir" (Aytmatov, 1993: 68). Tanabay'ı etkileyen Caydar'ın çaldığı türküler, okuru da geleneksel Kırgız yaşantısına dair bir yolculuğa çıkarır: "Caydar kopuzu aldı, öptü, ince çelik tellerden birine parmağıyla dokundu, tellere hohladı, derin bir soluk aldıktan sonra çalmaya başladı. Göçebelik döneminden kalan yanık bir hava çadırın içinde yankılandı. Ak tüylü yavrusunu yitiren bir devenin türküsüydü bu" (Aytmatov, 1993: 68) ifadesinde anlatıcının belirttiği yolculuk kültürel bellekle ilişkilidir. Burada boz üy/yurtta kopuz çalınması Wulf'un belirttiği gibi (2009: 245) ritüel ve mekân bağlamı ile açıklanmalıdır. Wulf'a göre ritüel katılımcıları çevrelerindeki mekânın koşullarını taklitsel olarak yeniden yaratırlar. Eylemler, bu mekânda daha önce meydana gelmiştir ve mekân onların edimine uydurulmuştur. Dolayısıyla bu bilgilerden hareketle Caydar'ın kopuzun tellerine dokunması ile Kırgız toplumunun konargöçer yaşantısı, türkülerin ruhunda yeniden hayat bulur. Bu kültürel süreklilik, belleğin korunmasını sağlamaktadır. Anlatıcının; "Sanki ıssız tarlalarda koşan bu dertli insan kederini nasıl unutacağını, neyle avunacağını, sesini kime duyuracağını bilmiyor; kendi sesini yalnız kendisi dinleyerek ağlıyor, sızlıyordu..." (Aytmatov, 1993: 159) ifadesi kopuzun bireyi kendine döndüren bir etkiye sahip olduğunu somutlamaktadır. Birey kimliğini sahiplenmekte, grup kimliğini de kontrol altına almaktadır.

Öskön Danikeyev (Küçük Komuzcu) hikâyesi ile Kumar adlı küçük bir çocuğun hayatından kısa bir kesit sunmaktadır. Hikâyenin baş kişisi Kumar, küçük yaşlardan itibaren kopuz çalar. Bu konuda aynı zamanda bir kopuzcu olan dedesi Akı, en büyük destekçisidir. Akı dede, ünlü kopuzcu Niyazalı'yı gören kişilerdendir. Kumar da bu neslin genç temsilcisidir. Kumar'ın kopuzundan çıkan ezgiler hüznü kovar veya insanı kendi içinde bir yolculuğa çıkarır. Anlatıcı bu yolculuk hâlini şu şekilde dile getirir:

Bazen kopuzun kapağına vurarak insanı sızlatan bir melodi çalıyordu. Düşünceli ve gözleri dertliydi. Ben hiçbir şey demeden oturuyordum. Kalbimin sesi kendime duyuluyordu. Munar bile bu melodinin manasını anlamış gibi dertliydi. Pencerenin kırık yerinden bulutsuz gökyüzüne bakıyordu. Belki annesini, babasını düşünmeye başlamıştı. Belki onların hayalleri gözünün önüne, şefkatli sözleri melodiyile karışarak kulağına geliyordu. Boğazım düğümlendi kendimi değişik hissediyordum (Danikeyev, 2021: 290-291).

Alıntıda insanı içerisinde gizli kalan anılarına, yarım kalmış duygulara ve hatıralara götüren bir ses olarak ele alınan kopuz ezgisi bellekte geri çağırmaı aktif kılar. Bu vesile ile küçük çocuk Munar'ın dahi annesine, babasına dair anıları yeniden canlanır. Kumar'ın çaldığı ezgiler Kırgız toplumunun aşına olduğu ezgilerdir. Kumar ise başında ak kalpağı, elinde kopuzu ile Kırgız kimliğini sembolize etmektedir. Anlatıcı bu temsili şu şekilde dikkatlere sunar: "...Kumar'ın kopuzu eline alıp geldiğini görenler, hareketlenmeye başladı. Başında önceki beyaz kalpağı, elde dikilmiş pantolonu, beyaz elbisesi ve belinde ince kemeri vardı. Boyu sandalyenin boyundan biraz uzundu" (Danikeyev, 2021: 292). Bu küçük çocuğun performansı o günün önemli gazetesi *Kızıl Kırgızstan*'a dahi konu edilmiştir. Dolayısıyla hikâyede bu tür özelliklerle öne çıkarılan ve genç kuşağın içerisinde toplumsal değerleri üstlenmiş, benimsemiş bir tipin yaratılmış olması dikkat çekicidir. Bireyin bireysel kimliğini sahiplenmesi aynı zamanda grup kimliğini de olumlu yönde etkilemektedir. Kumar'ın küçük yaşlardan itibaren kopuza olan merakı ve atalarından kalan bu geleneği ana taşıması toplumsal belleğe hizmet eder ve kültürün aktarımına bir örnek teşkil etmektedir.

1.2. Şiirde Kopuz

Kırgız şiirinde kopuzun bir bellek ögesi ve metaforu olarak kullanıldığı görülür. Bir unsuru başka bir unsur ile anlamlandırmak olarak tanımlanabilecek metafor (Tunç, 2020: 24), bellek kavramı ile de yakından ilişkilidir. Kırgız şairlerinin belleğe ilişkin tasavvurları dönem, şair ve toplum ilişkisini göstermesiyle önemlidir. Diğer türlere kıyasla şiirde kopuza dair örneklere daha daha yoğun olarak rastlanmıştır.

Men kırgızdın akını "Ben Şairi Kırgızın" diyerek halkına seslenen Alıkul Osmonov'un *Komuz* (Kopuz) adlı şiiri kopuzun geçmişten günümüze önemini koruyarak var olduğunu dikkatlere sunmaktadır:

<i>Üç buroo, calgız teek, üç kıl komuz,</i>	Üç burgu, tek eşik, üç kıl kopuz,
<i>Çertilbeyt, küügö kelbeyt, çeber kolsuz.</i>	Çalınmaz, ses veremez usta elsiz,
<i>Op-oñoy, körgön közgö cöp-cönököy,</i>	Kolay gelir, basit gibi görünür,
<i>Birok da önörü bar aytıp bolgus.</i>	Fakat kelimelerle anlatılamayacak yeteneği var.

Kılımdan kılım sanap köksöy-köksöy, Devirleri hasret sayıp biz,

Cırgalduu bizdin uşul kündü közdöy Bizim rahat günümüze doğru.

Bul komuz, köp suulardı keçip kelgen, Çok sulardan geçip geldi bu kopuz,

Eli da komuzunday cöpcönököy. Halk da kopuz gibi mütevazi, alçakgönüllü!

(Osmonov, 2015: 70).

Şair, *Bul komuz, köp sulardı keçip kelgen* “Çok sulardan geçip geldi bu kopuz” diyerek kopuzun ilk ortaya çıkışından o güne kadarki süreçte tarihini, kimliğini, halkını sembolize eden bir müzik aleti olduğunu ifade eder. Alıntılanan ifade, Assmann’ın vurguladığı gibi (2015: 93) bellek olarak kültürün evrensel işlevlerinden biri olan geçmişin yaratılması hususunu öne çıkarmaktadır. Diğer yandan son mısradaki “Eli da komuzunday cöpcönököy” ifadesi ile kopuz ve millet benzerliğinin verilmesi tarih ve millet bilincini imlemektedir. Kopuz, “Millet olma hâlinin ve millî benliğin bir sembolüdür” (Efe, 2019: 59). Osmonov’un bir başka şiiri *Osuyat* (Vasiyet)’ta:

Kıyalı komuz miñ kılduu,

Çertilse küüsü köp sırluu

Ömürdün özü sıyaktuu,

Cumşak, tattuu cıpcıluu.

Hayalî kopuz bin telli,

Çalınsa ezgisi pek sırlı.

Ömrün kendisi gibi

Yumuşak, tatlı, ıp-ılık.

(Osmonov, 2016: 85-86).

mısralarında da görüleceği üzere ezgi ve ezginin önemi vurgulanmıştır. Kopuz, çalınması zor fakat güçlü bir tarihe sahip nesne olarak betimlenmiş; ondan çıkan ezgilerin de kendi içinde saklı sırlarının olduğu belirtilmiştir. Bu yönüyle kopuz, şiirde “bellek kopuzdur” metaforunu öne çıkarmaktadır. Şaire göre kopuz, bir tarihtir ve gizemlidir. Bu gizem şiir aracılığıyla saklı tutulmaktadır. Bu noktada geçmişin anda buluşması şiir düzleminde kopuzun ele alınması ile gerçekleşmektedir.

Temirkul Ümötaliyev’in *Komuzçu* (Kopuzcu) adlı şiirini de ele almak gerekir. Ümötaliyev bu şiirle Kırgızların yaşantısında kopuzun önemini ele almaktadır. Şiire:

O, komuzçu, komuzçu

Çertsen çertçi komuzdu,

Elciresin et cürök,

Biyik çıgar dobuştı.

Ey, kopuzcu, kopuzcu

Çal artık kopuzu,

Erisin yürek,

Yüksek çıkar sesini.

(Ümötaliyev, 1971: 139).

mısraları ile başlayan şair, “Botoyun, Sıngan Bugu, Kambarkan” gibi Kırgız toplumundaki önemli ezgileri zikreder. Kopuzdan çıkan ezgiler, insanların üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Bu ezgilerin yanı sıra Atay, Barpı, Muratalı, Niyazalı, Toktogul gibi Kırgızların önemli akınlarından bahseder. Bu akınlar, Manas destanında Manas’ın da takdir ettiği İrcı Oğul’u akla getirmektedir. Müziğin toplumsal bir işlevi olduğunu vurgulayan Göher, İrcı Oğul’u Dede Korkutla tam benzetmemekle beraber mutlu anlarında halkı kopuzu ile eğlendirme, ölüm acısını dile getirme, devlet görüşmelerinde görev alma, toplum için önemli haberleri duyurma işini kopuzu ile gerçekleştiren İrcı

Oğul'un, toplumda kopuzu ile söz sahibi olmuş birisi olduğunu belirtir (Göher: 2022: 130). Dolayısıyla adı geçen akınlar ve Dede Korkut başta olmak üzere kopuz icracıları şiir yoluyla günümüzün belleğine aktarılır. Şairin de dediği gibi bu ezgiler, dinleyen herkesi etkisi altına almakta ve hayran bırakmaktadır. Şair şiirde bu hayranlığı "Muhteşem ezgiler ya, duyan herkesi hayran bırakan..." (Ümötaliyev, 1971: 139) mısraları ile ifade eder. Dolayısıyla Kırgız kimliğinin, kültür ve geleneğinin saklı kaldığı bir alan olarak şiirde kopuz bir bellek ögesidir. Örneğin Kambarkan Kırgızların en eski ezgisi olarak bilinir. Bu ezginin ortaya çıkışına ilişkin pek çok efsane anlatılmaktadır.⁵ Bu efsanelerden birine göre Kırgızlarda ilk müzik aletini icat eden ve çalan kişi Kambar'dır. Kırgız toplumunun gelişmesiyle birlikte ilk çalınan ezgi nesilden nesile aktarılarak bugüne kadar gelmiş ve daha sonraki zamanlarda günümüzdeki kopuz ortaya çıkmıştır. Buna dayanarak halk arasında hâlâ "küünün başı Kambarkan" (ezginin başı Kambarkan) sözü yaşamaktadır (URL-2). Bu sebeple şairin şiirde ilk ezginin atası Kambarkan'ı anması ve nesilden nesile diğer kopuzculardan bahsetmesi Kırgız halkının tarihi mirasından biri olan halk çalgısı kopuzun şiirde belleğe ilişkin bir metafor olarak işlendiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu hatırlama kopuz icracısının ustasına olan vefasını da göstermektedir.

Cusup Turusbekov'un *Komuz* (Kopuz) şiirinde kopuz, ruhun sığınağı olarak ele alınmıştır. Şair üzüldüğünde, heyecanlandığında, yorulduğunda nasıl kopuzuna sığındığını şöyle ifade etmektedir:

<i>Köñülüm sen celdedin,</i>	Gönlüm sen rahatladın,
<i>Celdegende ermegim,</i>	Rahatladıkça neşelendim,
<i>Ünü açık kıl komuzdu,</i>	Sesi açık kıl kopuzu,
<i>Alıp bergin, çertemin!</i>	Ver ki çalayım!
...	...
<i>Tolgop, tolgop küü çalam,</i>	Çevirip çevirip ezgi çalıyorum,
<i>Tolkundantıp ün salam.</i>	Heyecanlandırان ses çıkarıyorum,
<i>Ün salam!-</i>	Ses çıkarıyorum!
<i>Kir ketirip çer cazam.</i>	Kötülüğü giderip gönül açıyorum.

(Turusbekov, 2015: 38).

Turusbekov, bu şiirinde kopuzu kötülüğe ve sıkıntıya karşı bir değer olarak işlemiştir. Kopuzun varlığı, kopuzdan duyulan her bir ezgi bireyi ruhsal olarak rahatlatmaktadır. Bu rahatlatma bireysel olduğu kadar toplumsaldır. Şairin bu mısralarla geçmişe gönderme yaptığı ve zamanla değişen/gelişen belleğe kopuz aracılığıyla bir katkı sağladığı görülür. Bergson'un ifade ettiği gibi (2007: 58) beden, geçmişin eylemini devindirici düzenekler biçiminde biriktirebilir. Kopuzun ilk günden itibaren çalınmaya devam ettirilmesi eylemsel düzeyde geçmişi ana taşımakta ve tanıma

⁵ Bu efsaneler için bk. (Dıykanbayeva, 2004: 384-385).

duygusunu açığa çıkarmaktadır. Şiirde bu eylemin yer alışı ise Sarlo'nun da ifadesiyle (2012: 12) geçmişin şimdiki zamana yaptığı bir akındır. Geçmiş, anlatılar yoluyla bilinçli veya bilinçsizce hatırlanır, anlatılır. Burada şair bilinçli bir eylem gerçekleştirir.

Mendi Mamazairova'nın *Tayenenin İrı* (Anneanneninin Şiiri) adlı şiirinde ise "komuzun üç kılınday caraşığı/ kopuzun üç teli gibi yaraşan" (Mamazairova, 2010: 185) örneğinde görüleceği üzere kopuz bir benzetme ögesi olarak kullanılmıştır. Şair, *Tur, Uluu Curt* (Ayağa Kalk Vatan) poemasında ise Manas ata başta olmak üzere, Isık Köl, Ala-Too gibi Kırgız kimliğini imleyen imgeleri işlemiştir. Şiirde kopuz bu millî unsurlardan biri olarak dikkat çeker:

...

Kırgız koomun kim kurat?

Kim tikeleyt,

"Kambar-Ata", "Toktogul" kaskaddarın?

Kırgız toplumunu kim kuracak?

Kim ayakta tutacak,

"Kambar-Ata", "Toktogul"

çağlayanların mı?

(Mamazairova, 2010: 15).

Yukarıda alıntılanan mısralarda kopuzun mucidi olarak bilinen Kambar Ata ve en önemli akınlardan biri olan Toktogul'dan Kırgız toplumunu ayağa kaldıracak, güçlendirecek kişiler olarak bahsedilmesi şiir ve bellek ilişkisinin iyi bir örneğidir. Mamazairova, şiirde kullandığı bu imgeler ile belleği aktive eder. Sovyet döneminde Kambar türküsü başta olmak üzere pek çok önemli kültürel unsurların yasaklandığı düşünüldüğünde (Minavarkızı ve Turan, 2016: 317) şiirde bu tür bellek unsurlarının işlenmesi anlamlıdır. Nitekim bu yasaklama eylemi unutma biçimlerinden engelleyici unutmaya iyi bir örnektir. Aleida Assmann'a göre (Assmann'dan naklen Yaman 2021: 619) engelleyici unutmalar politik arşivlerin kontrol altına alınarak gücün ele geçirilmesine ve sürdürülmesine dayanan bir unutma biçimidir. Dolayısıyla bu tür politik bir unutma eyleminde hatırlamanın varlığı daha anlamlı gözükmektedir. Bu sebeple edebî eserlerde kopuz bu hatırlamayı sağlamak adına ele alınmış gözükmektedir.

Asan Cakşılıkov'un *Komuz Küüsü* (Kopuz Ezgisi) şiiri de geleneğin korunması ve hatırlamanın aktive edilmesi bakımından mühimdir. Şair şiirde kopuzu nesilden nesile aktarılan bir kültür unsuru olarak ele almış ve konargöçer Kırgız toplumunun yaşantısını betimlemiştir:

Boz üygö kirgen can cok, çıkkan can cok

Ubakit, kıymıl, agım, şamal toktop.

Bir gana komuz küüsü şabırlanat

Şaa cetkis kuduretke cetken okşop

Boz üye giren de çıkan da biri yok.

Zaman, hareket, ilerleme, rüzgar durup

Sadece komuzun ezgisi şakırıyor

Paha biçilemez kudrete ulaşmış gibi.

...

...

(Musayeva ve Asanakunov, 2012: 213).

Çakşılıkov şiirin başlangıcında her şeyin durduğu fakat kopuzun ezgisinin duyulduğunu ifade ettiği satırlarda esasen kopuz ve kültürel süreklilik vurgusu yapmaktadır. Yaşamın içerisinde devamlılığını sürdüren bir gelenek olarak kopuzun mevcudiyeti Kırgız toplumunun da varlık göstergesi olarak işlenmiştir. Kopuzcu bu varlığın içerisinde yaşamı kopuz aracılığıyla sorgular ve anlamlandırır. Hüznünü kopuz ile dindirir:

Komuzçu moyun berbeyt kaygı-muñga Komuzçu üzüntüyü kabul etmez
Komuzçu siñip ketip san kılımga Komuzçu yüzyıllardır özümsemiş
Turmuştun tübölüktüü cagın izdeyt Yaşamın sonsuz yönünü arar
Ömürdö özgörtköndöy küügö, ırğa. Hayatı ezgiye, şarkıya değiştirmiş gibi.
(Musayeva ve Asanakunov, 2012: 213).

Alıntılanan şiirde kopuzun bu yönüyle çalışmada irdelenen roman ve hikâyelerde olduğu gibi bir sığınma mekânı olarak ele alınması önemli görülmektedir. Zira kopuza yüklenen bu açıklayıcı ve anlamlandırıcı yön, esasen ontolojik bir mahiyet taşımaktadır. Kopuz, topluma birey bilincini aşıl原因 bir nesne olarak ele alınmış ve bu yönüyle kültürel belleğin bir parçası olarak işlenmiştir. Kopuzcunun üzüntüyü reddedip mutluluğu ezgide araması ve bulması geçmiş, an ve gelecek üçgenini tamamlar niteliktedir. Şairin mutluluğu bulduğu bu ses, tarihinin, geçmişinin, bugünün ve geleceğinin sesidir ve bu bağ toplumsal aidiyeti bütünselleştirir:

Tak süylöp tagdır cayın bolboyt coruş, Mümkün değil kaderi tam tahmin etmek,
Talanttı elge oynotup üç kil komuz, Yeteneği halka veren üç kıl kopuz,
Ukumdan tukumuna muras aytıp, Nesilden nesile mirası aktarıp,
Bekitet muuñubuzdu mukam dobuş. Muhafaza eder neslimizi hoş ses.
(Musayeva ve Asanakunov, 2012: 213).

Çakşılıkov'un kopuz çalma geleneğinin nesiller arası aktarımla bugüne taşındığını ifade etmesi ve ezginin bu mirası muhafaza etme özelliğini vurgulaması kopuzun bellek ögesi olduğunu somutlar niteliktedir. Kırgızların üç kıl kopuzu, halka bütünleşmiş bir kültürel mirastır ve bu kopuzla çalınagelen her bir ezgi, kültürel sürekliliği sağlamakta ve toplumsal belleğe katkı sağlamaktadır. Şiirde bu ögenin ele alınması ile yazarın edebî metni bir depolama alanı olarak gördüğünü imlemektedir. Paul Connerton'un da ifadesiyle günümüzle ilgili deneyimlerimizin çoğunluğu geçmiş hakkında bildiklerimiz üzerine kuruludur (2014: 12). Bu bakımdan geçmişe dair imgeler, bilgi ve birikimler birtakım eylem veya unsurlarla bu ana taşınırlar. Kopuzdan çıkan ezgilere yüklenen depolama misyonu sembolik olarak bu eylem ve deneyimlerin korunması anlamına gelmektedir. Nitekim Bergson'un da belirttiği gibi bellek, geçmiş kişisel deneyimler aracılığıyla ortaya çıkar (2007: 62).

Baydılda Sarnogoyev'in *Komuzum* şiirinde ise kopuz insanın sıkıntılarının dert ortağı olduğu gibi *Komuuz Küüsü* şiirindeki anlamına benzer olarak geçmişi bugüne taşıyan bir aktarıcı konumundadır. Eski zamanların ruhunu ana taşır:

*Çeberdin tiyse kol uçu,
Çer cazgan mukam dobuşu.
Çertilip keldiñ bayırtan,
Çeçen til kırgız komuzu.*

Ustanın deęse elinin ucu,
Rahatlatan hoş sesi,
Çalına geldin eski zamanlardan,
Söz ustası Kırgız kopuzu.

(Musayeva ve Asanakunov, 2012: 430).

Bu anlamda kopuzun burada anımsama ögesi olarak ele alındığı söylenebilir. Sarnogoyev, kopuzu insana eski zamana dair her şeyi anımsatan geçmişten haberler taşıyan bir iletişim aracı olarak betimler:

*Ünüdü ır da, ıy da bar.
Üřkürük, arman, muñ da bar.
Özöktü öyüp ırgağın
Ötköndön beret miñ kabar...
(...)*

Sesinde şarkı da var ağıt da var.
Sıkıntı, dert, kaygı da var.
İçimi dağlayıp tınların,
Geçmişten veriyor bin haber...
(...)

(Musayeva ve Asanakunov, 2012: 430).

Ezgilerdeki hüüzün ve mutluluk, dert ve kaygı Kırgız toplumunun yaşanmışlığının şahidi olarak tasvir edilmektedir. Bütünüyle toplumsal bellek ile ilintili olan hadisede, Connerton'un da belirttiği gibi (2014: 27) tarihin yeniden kurulması söz konusudur. Eski zamanlara dair acılar, yaşantılara dair ifadelerin varlığı aslında geçmişi bugüne taşıma amacı taşıyan anımsama ve canlandırma yöntemleri ile ilişkilidir.

*İlgerki keziñ comoktop,
Iylasañ keede şoloktop.
Iylagım kelip menin da
İçim iç emes, bolot çok...
(...)*

Eski zamanları anlatıp,
Ađlasan bazen hüngür hüngür,
Ben de ađlamak isterim,
İçim döner kora...
(...)

(Musayeva ve Asanakunov, 2012: 431).

Geçmişin deneyimlerinin ritüellerle veya birtakım törenlerle tekrarlanması, sürdürülmesi edebî metinlerde bellek öğelerinin kullanılması ile gerçekleştirilir. Bir bakıma tekrar edilen ve müzik ile icra edilen davranışların uzun süre bellekte kalacağı fikri (Köse, 2021), metin içerisinde anılan "ses" ile bağdaştırılabilir. Kopuzun ezgileri geçmiş zamana dair hikâyeler anlatır, acıları veya duyguları aktarır. Kuşaklararası kültürel ve deneyimsel aktarımların edebî izdüşümü olarak alınılabilecek hususun bireyin toplumsallaşmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle kopuz, bireye geçmişini hatırlatan ve böylelikle birey kimliğinden toplumsal kimliğe geçişi sağlayan bir mahiyete sahiptir:

*Başka cer, başka ayılda,
Seni estep kalgan çağımda,
Tüptügöl boydon tuğan el,
Turgansiyt kelip canımda.*

Başka yer, başka köyde,
Seni andığım zamanda,
Tüm yakınlarım,
Duruyor gibi sanki yanı başımda.

(Musayeva ve Asanakunov, 2012: 431).

Okur şiirdeki anımsama ve geri çağırma'yı aktive edecek bu mısralarla “Biz” olma bilincini edinir. Dolayısıyla unutmaya engellenir. Şair mekân ve zamandan bağımsız olarak kopuzu var kılmaktadır. Kopuzun anılması, hatırlanması kişinin aşına olduğu her şeyi ve herkesi de görünür kılar. Bu nokta önemlidir. Çünkü unutmamanın karşılığı olarak hatırlamanın belleğe olan katkısını göstermektedir. Nitekim bu amaçla şairin şiirde kopuz dışında Kırgız kimliğini sembolize eden başka değerleri de vurgulaması bahsedilen savı destekler niteliktedir:

Ala-Too kaysı, el kaysı...

Ala-Too nerede, halkım nerede...

Ak kalpak kaysı, sen kaysı...

Ak kalpak nerede, sen neredesin...

Siler bar cerde men erke,

Sizin olduğunuz yerde ben özgür,

Siler cok kezde men cartı.

Sizin olmadığınızda ben yarım.

(Musayeva ve Asanakunov, 2012: 431).

Sarnogoyev'in şiirde vurguladığı Ala Too ve Ak kalpak gibi kimlik öğeleri kopuzun tamamlayıcı değerleri olarak değerlendirilmelidir. Nitekim “sizin olduğunuz yerde ben özgürüm” diye seslenen yazarın bu değerler bütünü ile bir bellek alanı yarattığı görülür. Özgürlük vurgusu oldukça anlamlıdır. Bir bakıma Kırgızların tarihi geçmişi düşünüldüğünde bağımsızlık mücadelesini, isyan ve başkaldırıları akla getirmektedir. Hatta ilk çıkan millî gazetenin adında bile “erkin” (özgür) ifadesi yer almaktadır. Bu bakımdan Ala Too, Ak kalpak ve diğer yandan erkin kavramları bir bütünün parçalarıdır. Bu dörtlükte yazarın unutmaya dair endişesi öne çıkmaktadır. Bu endişe geçmişte yaşanan toplumsal travmaların bir tezahürüdür. Kırgızların kimliğine, bağımsızlığına yapılan müdahale şahit olan neslin yeni kuşağa aktardığı tarihi bir gerçeklik olarak tüm halkın anılarında yer almaktadır. Dolayısıyla şiirde ele alınan kimlik öğelerinin yitiminin aynı zamanda belleğin de yitimi anlamına geldiği okura aktarılmak istenir. Bu kaybı engelleyecek ise kuşkusuz kopuz ve kopuzdan çıkan ezgilerdir:

Kosmosko cakın konuşuñ,

Uzaya yakın yurdun,

Köp elge cetti dobuşuñ.

Çok insana ulaştı sesin.

Toktoboy dayım tañşy ber,

Durma daima çalınagel,

Torgoy til tooluk komuzum!

Toygar dilli dağlı kopuzum!

(Musayeva ve Asanakunov, 2012: 432).

Kopuz, toygara benzer sesiyle, anlattığı geleneksel hikâyelerle, çalındığı veya dinlendiği tüm zamanlarda Kırgız toplumunun kültürel unsurudur. Müziğin kültürel belleğin inşası ve korunmasında en az ritüeller kadar etkili olduğu düşünülmektedir. Sıkça vurgulanan “kaydetme, iletme ve çağırma” koşullarını kolaylıkla yerine getirmede müzik birincil rolde yer alır (Akın, 2018: 104). Bu anlamda kopuzun hatırlama aracı olarak şiirde kullanılan bir metafor olduğu görülür. Halk, kopuzun ezgileri ile tarihine, köküne döner. Hatırlanan bu değerler anda yeniden canlanır. Riceour'a göre hafıza bireyin zamansal devamlılığını ve bu yolla kimlik özdeşliğini sağlar (2020, 115). Bu sebeple hatırlama edimi sonrasında toplumsal bütünsellik

sağlanmak amaçlanır ve bu bakımdan edebiyat belleğe katkı sağlar. Böylelikle şiirde kopuz hususunda Bergson'un belirttiği gibi (2007: 62) geçmişe ait imgelerin yararlı etkilerine odaklanmış ve bu etkileri günümüze taşımış eyleme dayalı bir bellek anlayışı görülmektedir. Geçmişin bilincinde tahayyül edilebilen bu imgeler, toplumu koruma ve yeniden inşa etme odağında ileriye dönük bir amaçla ele alınmıştır.

1.3. Tiyatroda Kopuz

1920'lerden itibaren gelişmeye başlayan Kırgız tiyatrosu, geleneksel tiyatrodan ve sözlü kültürden faydalanmış, folklorik öğeler tiyatro metinlerinde işlenmiştir. Bu sebeple musiki folkloru ile de tiyatronun bir bağı bulunmaktadır. İlk millî tiyatronun kurulmasında ve geleneksel oyunlarda önemli bir nesne olarak kopuzun yer alması dikkat çekmektedir. Meddah Şarşen'in elinde kopuzuyla şarkı söyleyip nükteler yaptığı bilinmektedir.⁶ Bu anlamda geleneksel öğretilerin, geleneksel tiyatro birikimlerinin çağdaş tiyatroyu etkilediği görülür. Bu etki tiyatro metinlerinde de açıkça görülür. Bu yönüyle kopuz tiyatro metinlerinde bellek unsuru olarak kullanılmıştır.

Cusup Turusbekov'un Manas Destanı'nın Semetey varyantından esinlenerek oluşturduğu *Ayçürök* adlı librettosunda:

<i>Saymaday caynap açılğan</i>	Nakış gibi yayılıp açan,
<i>Güldörü sonun kırgızdın.</i>	Gülleri güzel Kırgızın.
<i>Komuzga koşup sayragan</i>	Komuzla birlikte şakıyan,
<i>Ündörü sonun kırgızdın.</i>	Sesi güzel Kırgızın.

(Turusbekov, 2015: 170).

ifadeleri Kırgız-kopuz birlikteliğini öne çıkarır ve Kırgız toplumunun var oluşu ile kopuzun çalışması arasında bir bağ kurar. Nitekim burada "bellek kopuzdur" metaforu açıkça görülmektedir. Kopuz, Kırgız toplumun kimliği ve iletişim aracıdır. Müziğin toplumda kültürel öğeler ile birbirini tamamlayarak anlamlı olduğu düşünüldüğünde toplumun tarihî ve kültürel geçmişine dair birikimlerini referans alarak kültürel belleğin aktarımına ve kimlik inşası sürecine yardımcı olması bu görüşü somutlaştırmaktadır (Akin, 2018: 107).

Beksultan Cakiyev'in tiyatro eseri *Yaydan Çıkan Nağmeler* de bellek ve edebiyat ilişkisinin iyi bir örneğini teşkil eder. Piyes, ölmek üzere olan ihtiyar adamın mirasını üç çocuğu arasındaki paylaşımını konu edinir. Piyeste babalarının ölümü sonrası kardeşler arasında yaşanan miras kavgası dikkat çeker. Bu paylaşım sonucu evin en küçük çocuğu olan Kambarkan'ın payına yay düşer. Bu şekilde avcılık yapan Kambarkan, kardeşler arasında bir denge unsurudur. Onlara özlerini hatırlatan, onları birlik beraberliğe sevk eden Kambarkan'dır. Kambarkan annelerinin onlara söylediği türküleri

⁶ Modern Kırgız tiyatrosu ve sözlü gelenek ile ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Duman, 2019).

neyde üfleyerek kardeşlerine “biz” olduklarını hatırlatır. Eserde çatışma unsurunu sağlayan bir kişi olan Canalkıç’ın “Bakin! İşte o ses kardeşlerin kaygılarını silip barıştırdı. Bunları biz, barışsın diye mi kavga ettirmiştik sanki! Şu kavalın nağmesini yok etmeden bunların birliğini bozamayız!” (Cakiyev, 2016: 53) demesi kimlik tahribatını ortaya koyar. Nitekim Kambarkan ve ailesi içindeki parçalanmayı körükleyen Canalkıç ve şeytanlardır. Bu anlamda yazarın bu iki karşıt değeri temsil eden kişiler ile eleştirel bir söylem benimsediği görülür. Kambarkan’ın kopuzun ilk atası ve ilk ezginin bestecisi olduğu düşünüldüğünde Kırgız toplumsal belleğinin bir unsuru olan kopuzun Cakiyev’in bu eserinde Kambarkan kişisi ile sembolize edildiği söylenebilir. Eserde bireye kendiliğini hatırlatan “ninniler, türküler” kültürel belleğin korunduğunu göstermektedir. Her ne kadar piyeste kopuz bir nesne olarak doğrudan yer almasa da yazar, anlatı figürü aracılığıyla kopuzu işaret eder. Piyenin sonlarına doğru Kambarkan’ın ok çıkan yayından artık ezgi duyulmaktadır. Çünkü Kambarkan, yayın tellerinden kopuza benzer bir müzik aleti yapmıştır. Piyenin sonunda Kambarkan öldürülür ve her iki kardeşi yazarın da ifadesiyle “...hayatları boyunca farkına varamadıkları ahmaklıklarını şimdi hissetmiş, anlamış gibidirler” (Cakiyev, 2016: 77). O an Kambarkan’dan geriye yalnızca bir kopuz ezgisi kalır. Bu ezgi ve Kambarkan’ın hazin sonu, okura bireyin kimliğini benliğini ve tarihini sahiplenmesi gerektiğinin mesajını iletmektedir. Dolayısıyla kopuzun eserdeki mahiyeti bireye kendiliğini hatırlatmakla ilişkilidir.

Sonuç

Toplumsal varoluş mücadelesi veren ve kimliksizleştirme politikasına maruz kalan Türk halklarının kimliği koruma yöntemlerinden biri olarak bellek unsurlarını sahiplenmek birincil sırada gelmektedir. Günümüzde kültürel belleğin koruma altına alınmasında yazılı kayıtların rolü dikkat çekicidir. Bu yönüyle edebî metinlerin saklama ve koruma mekânı olarak bellek ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Kırgız edebiyatında bu muhafazanın şiir, hikâye, roman, tiyatro olmak üzere çeşitli metinler aracılığıyla gerçekleştirildiği görülmüştür. Kırgız törenlerinde, pratiklerinde gelenek, kültürel öge ve kodlar yeniden üretilerek aktarılmaktadır. Bu kodlar, aktarım esnasında değişim ve dönüşüm yaşayarak insanların belleklerinde kalıcı olarak yer edinir. Bireysel bellekteki bu hatıraların kültürel belleğe aktarılmasında en önemli rolü edebî metinler üstlenmektedir. Edebî metinlere aktarılan geçmişin deneyimleri, ritüelistik eylemler, gelenek ve zihniyet, yazılı bellek yoluyla kayıt altına alınmaktadır. Türk kültür tarihinde toplumsal bir değer, geçmişten günümüze taşınan kültürel bir miras ve ifade nesnesi olarak önemini koruyan kopuzun edebî metinlerde ele alınışı, doğrudan bahsedilen toplumsal bellek kurgusu ile ilintilidir. Kültürün bağlayıcı unsurlarından özellikle tekrarlama edimini gerçekleştirmesi ile müziğin kültürel bellek ile olan bağı, kopuzun mahiyetini daha anlaşılır kılmaktadır. Kopuzun içinde depoladığı geleneksel ezgiler, bu ezgilerin ortaya çıkışındaki hikâyeler, yaşanmışlıklar edebî

metinlerde yeniden hayat bulmaktadır. Bundan da önemlisi kopuz, Türk kimliğinin, Türk dünyası mefhumunun sembolü, kolektif bellekten silinmesi engellenmek istenen, geçmişten günümüze aktarılagelen, bellekte izi kaybolmayan ve kaybolmayacak bir değerdir. Bu kalıcılık, kopuz icrasının ve kopuzun mahiyetinin, hatırlama ve anımsama, hatırlatma, geri çağırma işlevleri aracılığıyla ritüele dönüşmesi ve kopuzdan çıkan her bir ezginin Kırgız toplumuna öz benliğini hatırlatan ve geçmişi günümüze taşıyan bir anlam üstlenmesi ile açıkça görülmektedir. Bu bakımdan ele alınan örneklerde kopuzun millî kimlik bilincini, aidiyeti, toplumsal iletişimi, ruhsal sağaltımı temsil eden bir bellek ögesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kopuz bu yönüyle nesnel belleği, mekân belleği ve daha ziyade kültürel ve toplumsal bellek ile ilişkilidir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Akın, B. (2018). Kültürel bellek ve müzik. *Eurasian Journal of Music and Dance*, 13, 101-117.
- Artıkbayev, K. (2013). *XX. yüzyıl Kırgız edebiyatı tarihi*. (akt.: Mayramgül Dıykanbay), Ankara: Bengü.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (çev.: Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı.
- Avcu, İ. (2019). Bellek, travma ve edebiyat. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 63, 627-646.
- Aytmatov, C. (1993). *Elveda Gülsarı*. (çev.: Mehmet Özgök), İstanbul: Cem.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. İstanbul: Ötüken.
- Bergson, H. (2007). *Madde ve bellek*. (çev.: Işık Ergüden), Ankara: Dost.
- Beşirli, H. (2015). Bağımsızlık sonrası Kırgız kimliğinin inşasında Manas ve Manas Destanı'nın simgeselliği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22, 29-46.
- Bökönbayev, C. (2015). *Okurmandın kitep tekçesi seriyası*. V. Tom, (hızl.: A. Akmataliyev - E. Sardarbekova), Bişkek: İmak-Ofset.
- Bököşov, C. (2022). Komuz küüsün filozofiyalık taldoonun ayırım meseleleri. *Vestnik Kirgizskogo Gosudarstvennogo Universiteta İmeni İ. Arabayeva*, 3, 48-52.
- Cakıyev, B. (2016). *Yaydan çıkan nağmeler*. Ankara: Türksoy.
- Cebeci, O. (2013). *Metafor ve şiir dilinin yapısal özellikleri*. İstanbul: İthaki.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar nasıl anımsar?*. (çev.: Alâaddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı.
- Çeribaş, M. (2012). Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'da folklor çalışmalarında ideolojik yaklaşımlar: Er Soltonoy Destanı örneği. *Turkish Studies*, 7(1), 753-780.
- Danıkeyev, Ö. (2021). *Kızın sırrı*. (akt.: Emrah Altıok), Ankara: Bengü.
- Dıykanbayeva, A. (2004). *Kırgız efsaneleri üzerine bir araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Draaisma, D. (2014). *Bellek metaforları*. İstanbul: Metis.
- Duman, B. G. (2019). Geleneksel tiyatrodan çağdaş tiyatroya Kırgız tiyatrosu. *International Journal of Language Academy*, 7(4), 1-8.
- Efe, A. (2019). *Modern Kırgız şiirinde kopuz*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. (çev.: İsmet Birkan), Ankara: İmge.
- Feyzioğlu, N. (2006). Türk dünyasında ve Anadolu'da kopuz. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, 233-245.
- Göher, F. (2022). Manas Destanı'nda İrci Oğul ve görevleri. *Bilig*, 101, 115-134.
- Halbwachs, M. (2023). *Kolektif bellek*. (çev.: Zuhul Karagöz), İstanbul: Pinhan.
- Kaimov, K. (1961). *Atay*. Frunze: Kırgız Mamlekettik.
- Kasımbekov, T. (1990). *Kelkel*. Frunze: Mektep.
- Kasımbekov, T. (2003). *Kırılan kılıç (Han Sarayı)*. (akt.: İbrahim Atabey - Saadettin Koç), Ankara: Yargı.
- Kiyat, A. (2023). Kırgız toplumunda aksakal. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(3). 957-967.
- Kiyat, A. - Şener, A. (2021). Kırgızistan'da toplumsal belleğin inşasında geleneğin kurgulanması: Singan Kılıç örneği. *Kırgızistan Araştırmaları 2020*, (ed.: Cengiz Buyar), 11-48, Bişkek: BYR.
- Köprülü, F. (1966). Türk edebiyatının menşei. *Edebiyat Araştırmaları I*, 49-130, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köse, S. (2021). Ritüel bellek. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14 (33), 57-70.
- Küçükkebe, D. H. (2016). Türk kültüründe çalgıların ortaya çıkışı ile ilgili efsaneler. *EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, 9, 51-62.
- Mamazirova, M. (2010). *Tur, uluu curt*. Bişkek: Turar.
- Minavarkızı, A. P. -Turan, F. A. (2016). Türk halklarının holklorunda müzik aletleri ve onlarla ilgili mitik anlatılar. *Bilig*, 78, 309-326.
- Musayeva, V. - Asanakunov, T. (2012). *Kırgız edebiyatının antologiyası, poemalar ırlar*. 8. Tom, Bişkek: Kırgız Ensiklopediyası Başkı Redaksiyası.
- Osmonov, A. (2015). *Ben, şairi Kırgızın*. Ankara: Türksoy.
- Özensel, E. (2024). Kırgız toplumunda bir kurum olarak aksakallar. *İnsan ve Toplum*, 14(1), 24-45.
- Reichl, K. (2002). *Türk boylarının destanları*. (çev.: Metin Ekici), Ankara: TDK.
- Ricoeur, P. (2020). *Hafıza, tarih, unutuş*. (çev.: Mehmet Emin Özcan), İstanbul: Metis.
- Sarlo, B. (2012). *Geçmiş zaman*. (çev.: Peral Bayaz Charum, Deniz Ekinci), İstanbul: Metis.
- Söylemez, O. - Aşlar, H. (2009). *Çağdaş Kırgız hikâyeleri antolojisi*. Erzurum: Salkımsöğüt.
- Şener, A. (2022). *Sovyet dönemi Kırgız romanında ideolojik tipler*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tunç, G. (2020). *Şiir ve bellek*. İstanbul: Ötüken.
- Turusbekov, C. (2015). *Okurmandın kitep tekçesi seriyası*. X. Tom, (hzl.: Aida Cakıpbekova), Bişkek: İmak-Ofset.

Ümötaliyev, T. (1971). *Çıgarmalarının eki tomduk cıynagı*. 10. Tom, Frunze: Kırgızstan Basması.

Whitehead, A. (2008). *Memory*. London: Routledge.

Wulf, C. (2009). *Tarihsel kültürel antropoloji*, (çev.: Özgür Dünya Sarısoy), Ankara: Dipnot Yayınları.

Yaman, H. (2021). İnsan neden unuttur? Düşünsel bir figür olarak unutmaya sorunsalı. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 613-630.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: Memory. <https://www.etymonline.com/search?q=memort> (Erişim: 05.10.2023).

URL-2: Küü teği: Küünün başı Kambarkan.

https://www.youtube.com/watch?app=desktop&si=Pd4gFD98atnhFky8&embeds_referring_euri=https%3A%2F%2Fwww.google.com.tr%2F&source_ve_pa_th=MTY0OTksMjg2NjQsMTY0NTA2&feature=emb_share&v=LseWDMJMZ5A. (Erişim: 17.09.2023).

URL-3: Güncel Türkçe sözlük. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim: 10.09.2023).

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.